

“Kimliksiz Hakikatler”
(Şaban Ali Düzgün, Otto Yayınları, Ankara, Ekim 2016, 217 s.)
Muhammet AYDIN*

Dünyamızın güncel soru/n/ları ve bu soru/n/lara ilişkin cevaplar sadedinde kaleme alınan yeni bir eserle muhatabız. Şaban Ali Düzgün sadece akademik dünyanın değil, yaşananlara insanî/vicdani kaygılarla yaklaşan her insana/okura hitap edebilecek tarzda hazırladığı yeni bir eseriyle okuyucularla buluşmaktadır.

Tarihsel olarak dünyayı bir imkanlar alanı, her bireyi de bu imkanları gerçekleştirecek gücü olan özgür ve sorumlu varlıklar olarak tanımlayan bir söyleme her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğu ortadadır. İnsana yeni bir hayat enerjisi/nur/hidayet sağlayarak, onu hayatın doğal akış yatağını tıkayan kurumların tahakkümünden kurtarmak ilahi bildirimün temel amacıdır. İnsanla buluşturulan her ayet, bu amacı gerçekleştirme çabasında onun için yeni bir yol gösterim ve taze bir hayat hamlesidir. Bu noktada Düzgün paradoksal işleyen bir soruna işaret eder: “Ne var ki amacı, insanı kuşatmaya alan her türlü otoriteyi ortadan kaldırarak insanı özgür tercihlerle kurulan bir hayatın etkin öznesi yapmak olan dinin kendisi de zamanla bu otoritelerden birine dönüştürülebilmektedir. Allah’ın zihnen ve bedenen hayatın gaye varlığı olarak planlayıp taçlandığı insan, bu ‘gaye varlık’ olma amacının oldukça uzağına düşürülerek farklı otorite biçimlerine (ilahî otorite, devlet otoritesi, anne-baba otoritesi, toplum otoritesi vb.) bağımlı hale getirilmektedir.”¹ Bu eseri, insanı, söz konusu otoritelerin tahakkümünden bir nebze olsa da kurtarmaya matuf bir girişim/çağrı olarak değerlendirmek mümkündür.

Kitap iki ana ve bir ek bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm *Dinde sit alanları* başlığıyla beş makaleden oluşurken; diğer bölüm *Dinde fay hatları* şeklinde olup altı müstakil makaleden teşekkül etmektedir.

İlk bölümün ilk makalesi ‘*İnsanın doğası(fıtratı) ve özgürlüğü*’ başlığıyla yer almaktadır. Yazar, önemli bir tespitle başlar: Adem’in eşyayı isimlendirmesi, meleklere değişmeyen karakterine karşıt olmak üzere, insanın bütün varlıkların yapısını tanımlama, onlar üzerinde hakimiyet kurma yetisine işaret eder. Bu hakimiyet insanın doğasına da uzanmaktadır. Burada yeni kavramsallaştırmalarda bulunmaktadır. Şöyle ki, “İnsanın kendi doğasını sürekli yeniden şekillendirme imkanı, *ideal ben* ile *ben’in idealleri* arasındaki çatışmanın sınırına işaret eder. İnsan fıtratının donatıldığı yetilerin zamanlı ve yerli kullanımının yaratacağı ideal ben; hazların, arzuların güdümüyle ben’in kendisi için belirlediği ideallere doğru sürüklenmeye başlar. Bu sürüklenme, ben’liğin büsbütün kaybıyla sonuçlanır. Allah’ı unutanlara, Allah’ın kendi benliklerini unutturması² bu noktaya işaret etmektedir.”³

* Öğretim Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD, maydin@gumushane.edu.tr

¹ Düzgün, Şaban Ali, *Kimliksiz Hakikatler*, Otto Yayınları, Ankara, 2016, s. 12.

² Bkz. Haşr, 59/19.

³ Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, s. 20.

'Değer temelli kişilik inşası'nda, ilgi-bilgi-ahlak arasındaki metafiziksel gereklilik şöyle izah edilir: İnsan, değerlerin aşkın olanla ilişkisinden dolayı, kendini sürekli tabiatın dışında metafizik bir alanla irtibatlandırmak ister. Bu irtibat hali insanda hayret ve hayranlık duygusundan kaynaklanan bir ilgi ile başlar. İlgi, ardından bilgiyi getirir. Neyin iyi, neyin kötü, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilmek, bunlara göre yaşamayı yani ahlaki gerektirir. Ancak her bilme hali, doğru bildiğini yapmayı, yanlış bildiğinden de uzak durmayı mümkün kılmayabilir. İman bir motivasyon unsuru olarak devreye tam da bu anda girmektedir.

Kişilik inşasında değerler skalası olarak şunları zikreder: 1. Birincil değer: kendinde değer olarak insan, 2. İkincil değerler: somut eylemlere götüren soyut değerler aşaması ve 3. Üçüncül değerler: yaşam/tecrübe değerleri. İnsanı harekete geçiren ilke, insanın içselleştirdiği değerler ve bunlara yüklenen anlamlardır. Değer, eyleme götürme özelliğine sahip olmalıdır. Kur'an'ın iman ve salih amel (sulha, ıslaha, ıslahata kaynaklık eden eylem) vurgusu, değer temelli edimlerimizin ne kadar önemsendiğini ve insan olma kemalinin bunlar üzerinden değerlendirildiğini göstermektedir.⁴

'İnsan onuru: kaynağı, sınırı ve temellendirilmesi' adlı makalesinde, insan onurunun ahlaki temelde, insanın araç değil, amaç olarak görülmesini sağladığı dile getirilir. Birey olabilme yeteneği, insanın onur kaynağıdır. Dolayısıyla insan, olmakta olan, toplumsal etkileşim içerisinde özneleşen ve özgürleşen; özgürleştikçe de kendine tahakküm potansiyeli taşıyan tüm hiyerarşileri reddeden bir varlık olmaktadır. İnsan olmuş bitmiş bir varlık değildir. Aksine hür olduğu için, nasıl olması gerektiğine karar verebilen sonsuz esnek bir varlıktır. Bu imkan ve potansiyeliyle insan, tarihi evirip çevirir ve tarih salt tarih olmanın ötesinde insanın tarihi oluverir. Böylece insan, kaçınılmaz bir sona giden sürece eşlik eden edilgen bir varlık değil, bu sürecin gidişatını sağlama sorumluluğunu omuzlayan özgür bir varlıktır.

'Bireyin, toplumun ve dinin doğası üzerine' adlı yazısında, İslam'ın toplumsallaşmasında reelden ideale eviren iki kök değer olarak takva ve rıza teorilerini öne çıkarırken; dinin önerdiği modelde sadece Allah'ın rızasının değil, büyük ilişkiler ağı içinde iletişim halinde bulunduğu insanların da rızası gözetilerek huzurun gerçekleştiği bir toplum modeli amaçlanmaktadır. Bu yapı insanların mevcut hallerini kabul edip, varoluş biçimlerine ve görüşlerine saygı duymayı gerektirir. Rıza toplumunda iletişimi sağlayan kelimelerdir. Allah'ın 'Aramızda ortak olan kelimeye gelin!'⁵ çağrısı, herkesin temel hak ve özgürlüklerini sonuna kadar kullanabildiği bir ortak yaşamın inşasına çağrıdır.

'Maturidi'de din, siyaset kültürü ve yönetim erki' adlı makalesinde siyasi içerikli temel kavramlara değişik açılardan yeni yaklaşımlar dile getirilirken, siyaset kültürü bağlamında günümüze rehberlik edebilecek tespitlerde bulunmaktadır: Kur'an'daki hakim siyasi kültürü kökten değiştirmeyi hedefleyen kurucu ilkeler,

⁴ Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, s. 42.

⁵ Bkz. Âl-i imran, 3/64.

dinin siyasi kültüre kayıtsız kalmadığını gösterir. Ancak bu ilgi, dinin devlet iddiası şeklinde algılandığı için din-siyaset ilişkisi ile din-devlet ilişkisi birbirine karıştırılmıştır. Bunun için Kur’an’ın bir siyaset teorisinden ziyade bir siyaset kültürü yaratmayı amaçladığı söylenebilir. Din gönüllülük esasına dayanırken, devlet yapısı gereği zorlayıcıdır. Devlet politik bir kurum olarak başkasını kontrol etmeye dayanır. Bireyi esas alan dinin ise kontrol etme gibi görevi yoktur.

Düzgün, ‘Dinde fay hatları’ adlı 2. bölüme ‘İnançta kriz alanları’ yazısıyla başlamayı tercih eder. Burada özgür ben/birey vurgusu göze çarpmaktadır. Özgür bireyin olmadığı yerde ne kulluğun ne de ibadetin bir anlamı vardır. Her şeyden önce kulluk, benliğin ispatı ile başlar. Benliğin ispatı, ben olma cesaretinin gösterilmesi demektir. Bu da her şeyi sorgulama gücünün kazanılmasıyla ortaya çıkar. Bu sorgulama, insan doğasına aykırı önyargıları kaldırma ve dinin insana ulaşmasını bloke eden bütün tortuları temizleme hareketidir.⁶

‘İnsanlığın kendini yok etme hastalığı: şiddet’ başlıklı makalede savaş ve şiddet konusunda Kur’an bizi şu ilkelerle buluşturur: ‘Savaşın sebebi saldırı ve zulümdür. Din adına savaş yoktur.’ ‘Şirk veya inkar savaş sebebi değildir.’ ‘İslam savaş esirlerini köle ya da cariye olarak kullanmayı reddeder.’ ‘Ganimet elde etmek için savaşmaya izin yoktur.’ ‘Krizlere müdahale edecek bir topluluk bulunsun.’ ve ‘Nihai amaç barış olsun.’⁷

‘Çağdaş meydan okumalar karşısında ulema: imkanlar ve riskler’ isimli makalesinde, ulemaya en büyük onur ve misyonu yükleyen temel referansın, Hz. Peygamber’in ‘Alimler, nebilerin vârisleridir.’ şeklindeki beyanından hareket eder. Çünkü âlimler de tıpkı peygamberler gibi tarihin farklı buhran dönemlerinde insanlığı ahlaki bunalımdan çıkartmakla ve yarattıkları etkilerle tarihin akışını değiştirmekle görevlidirler. Bu noktada alimleri imkanlar ile riskler karşısında konumlandırmaktadır. Muhtemel risk alanlarını ve onları imkana dönüştürecek süreci Düzgün’den takip edelim:

‘Kurucu ilkeleri hayata aktarma: kabz ve bast’ Yazar, önce çoğulculuk üzerinde durur ve aslolanın çoğulculuk olduğunu dile getirir. Zira “alemde aslolan kesrettir; bu da yorum çokluğunun meşruluğunu getirir. Toplumda asıl olan çoğulculuk ve farklılık/ihtilafıdır, merkezîyetçilik ve tekçilik insan doğasına da tecrübeye de aykırıdır. Temel ve minimize değerlerle sınırlı olan şeriatin özünü, tecrübi akla dayalı ictihad ile inkişaf ettirmek mümkündür.”⁸ Bundan dolayı Kur’an’ın ferdiyete yaptığı vurgu,⁹ ictihad çabalarının önünü açmamızı gerektirmektedir. Ferdiyet ile ictihad arasında doğrudan münasebet vardır. Birey

⁶ Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, s. 111.

⁷ İlkelerin açıklanması ve temellendirilmeleri için bkz. Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, s. 124-126.

⁸ Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, s. 128.

⁹ Bkz. Meryem, 19/80; En’am, 6/94.

bilinci zayıfladığından ictihadın meşruiyeti tartışmalı boyut kazanmıştır. Vahiduddin han'dan şu alıntı önemlidir: "Son yüzyıllarda kaybedilen, ictihad yeterliliği değil eleştiriye olan tahammüldür." Birey bilincinin geleneğimizde oldukça zayıfladığını söylemek mümkündür. Birey bilincini yükseltmemiz gerekir. Zira "bir sistem ne kadar çok bireye sahipse o kadar çok değer üretme imkanına/potansiyeline sahiptir. O bütünü değerli ve kalıcı kılan bu özelliğidir. Bireylerin o bütüne ruh verme ve değer üretme inisiyatifleri kabul edilmezse bu niceliksel çoğunluk, tebaa kültürüyle hareket eden ve gönüllü kulluğu en temel tanımlayıcı özellikleri olarak taşıyan bir grup olmanın ötesine geçemezler."¹⁰

'Doğru bilgi aktarma ve objektif/nesnel bilgi üretme': Alimi değerli kılan, aktardığı metnin iç tutarlılığını ve doğruluğunu tespit yönündeki gayretidir. Bu, alimin naklettiği bilgiye karşı sergilemesi gereken ahlaki bir tutumdur. İkinci olarak alim, ürettiği bilginin kitabi yani objektif/nesnel oluşunu dikkate almalıdır. Çünkü Kur'an bilgiyi varlıksal olarak gerçeklik/hakikat, epistemolojik olarak da doğruluk zemininde inşa etmek ister ve ancak böyle bir bilgiye sahip olana âlim adını uygun görür. Diğer risk/imkan alanları şunlardır: 'Kurucu değerlerin kurumsallaşmasına/muhafazakarlığa karşı dini düşünceye dinamizm sağlama'; 'Hayat boyu bilgilendirme'; 'Örfü ma'rufa dönüştürme'; 'Ümit teolojisi: süreklilik içinde değişim ve gelişim'¹¹ Buna mukabil beklentiler ile bunların taşıdığı risk alanları da şu başlıklar altında tartışılmıştır: 'Düşünce üretiminde/ictihadda strateji ve siyasa'; 'Riskler: Ulemanın sınanma dönemleri/mihneler'; 'Alimi değersizleştiren bir tutum: ulema konformizmi'¹²

'Sol ilahiyat: dinin sol yorumunun imkanı, riskleri ve sınırları' isimli makaleye Kur'an'ın 'kesin kararlılar' yani ulu'l-azm dediği peygamberlerin tarihinin, insanlığın/insanların hem zihinsel hem de bedensel anlamda *özgürleşme tarihi* olduğu tesbitiyle başlar. Dolayısıyla genel algının aksine, dinlerin muhafaza edici değil, etkin tarihin yegane modernleştirici/yenileştirici araçları olarak iş gördükleri bilinmelidir.

Bu düşüncenin teolojik zemini şöyle inşa edilmektedir. Bireyi özgürlük (Mekke dönemi), toplumu ise adalet (Medine dönemi) temelinde inşa etmeyi amaçlayan İslam dini, bütüncül bir insan, toplum ve evren anlayışı önerir. Ancak toplumsal zemine taşınmadan önce Kur'an evvela insanla bir 'ben' algısı geliştirir. Bu benlikdışısal/toplumsal otoritelere kurban edilemeyecek otonom bir benliktir.

Dile getirilen din ile sol söylem arasındaki yapay gerilimin İslam'ın kendisinden ziyade ona ilişkin yorumlardan kaynaklandığı atlanmaması gereken bir noktadır. Zira İslam'ın tarihi, yorumlar tarihidir. Kur'an'ın ahlak odaklı ana teması ile bu temayı hayatın periferisine iten bazı geleneksel İslam yorumları arasında mutlak bir ayırım yapma gereği ortadadır.

¹⁰ Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, s. 129.

¹¹ Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, ss. 131-133.

¹² Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, ss. 133-137.

Cennet ve cehennem verili bir durum değil, mücadeleyle elde edilebilecek bütün çabaların var kılmayı amaçladığı şeyi imgelediğini ifade eden Düzgün, en iyi araçlar ve yöntemlerle mücadeleyi/diyalektiği müminlerin hayatının omurgasına yerleştiren Kur’an’ın, cenneti ölümden sonra gidilecek bir yer olmasının yanında, içinde bulunduğumuz hayatın nihai amacı/telosu olarak kodladığını belirtir. Nitekim din, dünyayı bütünüyle bir imkanlar alanı olarak görmekte, mümkün olan bir şeyi aktüel hale getirerek kendimiz gerçekleştirmeyi/var olmayı; hayat vererek hayat bulmayı varoluşun temel dinamiği olarak tespit etmektedir. Buyndan ötürü dinin dünyada öne çıkardığı temel yaşam dinamiklerinin hayat bulması için bunlara hayat verecek insanlara ihtiyaç duyduğu ve Kur’an’ın baştan aşağı bütün hitabının bu ‘insan’ı yetiştirme hedeflediği tartışmasızdır.¹³

Yazar’a göre hayata kaynaklık eden değerlerin temel niteliği, kalıcılık ve evrenseldir. Bu evrensellik ve kalıcılık, değerlerin ilahi olanla irtibatından kaynaklanır. Buna işaret etmek üzere değerler Kur’an’da *fitratullah*,¹⁴ *sünnetullah*,¹⁵ *sıbgatullah*¹⁶ ve *eyyamullah*¹⁷ şeklinde Allah’a izafe edilerek yüceltilirler. Değerlerin Allah’a bağlanması, her zaman bir ümidin var olması duygusunu canlı tutan dayanak noktasıdır. Bu kaynak insanların geçici çıkarlarının kalıcı değerleri zedelememesi için de parametreler/*hududullah*¹⁸ geliştirir. İnsan onurunun varlığı ve devamı şu aktların teminine yöneliktir: “iman etmek, doğruya yönelmek, değer üretmek ve hayatın üzerine oturduğu değerleri korumak için mücadele vermek.”

‘Modern zamanlarda din ve dünya’ başlıklı yazısında Düzgün, A’raf sûresinin 7/157. ayetinde din’in yapısal unsurları olarak şunların öne çıktığını düşünmektedir: “a. Devamlılık fikri. b. Yeni elçinin, eskiden bir kopuşu temsil etmesi. Şöyle ki Hz. Peygamberin ümmî olarak nitelenmesi, yeni dinin, eskilerinin tekrarından ibaret olmayacağını göstermektedir. c. Kötüye karşı iyinin, kirliye karşı temiz olanın hakimiyet mücadelesi/diyalektiği. d. İnsanın aleyhine kurulan bütün düzeneklerden onu özgürleştirme arzusu. e. insanın verili yetenekleriyle önünü görme imkanını kabul etmekle birlikte, kendini bir bütünün parçası hissetme ve ortak bir hedefi omuzlama bağlamında kurtuluşun Allah’ı insanlarla buluşturan bir nurun/ışığın yönlendirmesiyle gerçekleşeceği inancına vurgu.”¹⁹

¹³ Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, s. 149.

¹⁴ Düzgün, Kur’anî kavramlara/değerlere açılım getirmektedir. Fitratullah, ‘Allah’ın yaratma yasalarıdır.’ Bkz. Rum, 30/30.

¹⁵ ‘Allah’ın toplumsal yasaları’ bkz. Ahzab, 33/38.

¹⁶ ‘Allah’ın ahlaki yasaları’ bkz. Bakara, 2/138.

¹⁷ ‘Allah’ın tarihte etkinlik yasaları’ bkz. Âl-i imran, 3/140.

¹⁸ ‘Allah’ın ihlal edilmemesi gereken sınırları’ bkz. Bakara, 2/187.

¹⁹ Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, s. 171.

Dünyevileşme konusuna farklı bir perspektiften yaklaşarak, din için dünyevileşmenin değil, tam tersine dünyevileşmemenin, dünyaya ait olamamanın, zamanın ve mekanın ruhundan kopmuş bir şekilde seraplar aleminde yaşamının bizatihi yok edici olduğunu iddia etmektedir. Çünkü din, mevcut ne varsa, onlardan daha iyisinin ve kalıcısının var edildiği bir dünyada dünyevileşmek istemektedir. İnsana daha iyi ve daha kalıcı bir dünya vad ederek ona umut aşıl原因 ve harekete geçiren din, eğer bu umudu gerçekleştirecek temel değerleri ve normları insanla buluşturamazsa dünyevileşemez ve vadettiğini gerçekleştiremez.

Son yazısı 'Değer temelli medeniyet kültürü ve kültürsüz medeniyetler' başlığını taşır. Düşünce ve medeniyet ilişkisi bağlamında akılda tutulması gereken ilke şudur: Alemde asıl olan çokluktur/kesret; toplumda asıl olan ise çoğulculuktur/ihtilaf, merkezîyetçilik ve tekçilik insan doğasına aykırıdır. Bu manada her düşünce, büyük medeniyet resmini tamamlamak üzere ekilen bir tohumdur ve kaderi büyüyüp gelişerek bütünü tamamlayıcı fonksiyonunu icra etmektir, yeter ki bloke edilmesin. Bundan ötürü farklı düşüncelerin marjinalleştirilmeden bütün içinde kendilerine yer bulabilmesine imkan veren bir medeniyet kültürüne ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktada yerinde bir tespit/uyarıda bulunmaktadır: Hakikat dediğimiz şey, dünyayı değiştirecek bir girişime motivasyon sağlayamazsa, mevcut dünyanın mitine dönüşür. İçinde yaşadığı şartları dönüştürme iradesine sahip olmayanlar, çok geçmeden bu şartları meşrulaştırma ve rahatsız olmayacakları bir içeriğe kavuşturma eğilimine girerler. Nitekim peygamberlerin temel misyonunun bu değişikliği yaratmak olduğunda hiç şüphe yoktur.²⁰

Ek kısmında ise 'Akademi ve sürgündeki ilahiyat' başlıklı bir söyleşide hem genel aktüel dini/kültürel meseleler hem de özelde ilahiyatçılara yönelik tavsiyelere yer verilmektedir.

Son söz olarak kitap içeriği itibarıyla sadece ilahiyat camiasına hitap etmemektedir. Eserin okuyan, sorgulayan, düşünen ve dünyada varolanları anlamlandırmak isteyen her kesime yönelik bir eser olduğunu söylersek abartmış olmayız. Nitekim eserde yer alan anahtar kavramlardan 'insan doğası, değer, kişilik, birey/sellik, insan onuru, din-siyaset, din dili, şiddet, sol ilahiyat, din-dünya, kültür'ü hatırladığımızda, kitabın kapsamının hacminin ötesinde olduğu rahatlıkla anlaşılacaktır.

²⁰ Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler*, s. 190.